

2011

Csigó László reprodukciója

RÉNYI PÉTER

EMLÉKEK TANULSÁG NÉLKÜL

A lélektannal és a kommunikációval foglalkozó tudományok kutatják a közlésmechanizmusokat, azok sajátosságait. Azt is elemzik, milyen szerepe van az emberi kapcsolatokban annak, hogy elmondjuk egymásnak élményeinket. De mintha ritkábban esne szó arról, hogy az elbeszélőkedv az egyik legnagyobb emberi szenvedély is. Méghozzá olyan szenvedély, amelyre hasonló ismérvek érvényesek, mint más szenvedélyekre. Van, akiből teljesen hiányzik a közlésvágy, van természetes szintje, és van aberrált, túltengő formája; lehet jó örömök forrása, és fokozódhat amolyan narkomániává, kóros szokássá. Mindenki ismer olyanokat, akik nem tudnak betelni élményeik elmondásával, megszállottan és megállíthatatlanul mesélnek.

Mindez arról jut eszembe, hogy — a főváros felszabadulásának kerek évfordulója lévén — vállaltam, elmondok néhányat a

háború és a fasizmus végnapjaiban velem megtörténekből. Azt magától értetődőnek tartottam mindig, hogy újságíróként szerzett személyes tapasztalataimat és reflexióimat megírjam; erre a szakma és konkrét megbízatásaim köteleztek. S hogy itt-ott belefűztem korábbi emlékeket is, viszonyítási pontként, reakcióim magyarázataként, arra is volt elfogadható indok. De csak úgy önmagáért leírom, mit éltem át valamikor? Őrizkedtem háborús emlékeimtől is közel harmincöt évig. Ha most mégis megkísérlem, van-e rá más magyarázat, minthogy rajtam is eluralkodott a mesélőfecsegő szenvedély, s hogy nem tudok ellenállni a kísértésnek?

Minek felidézni ezeket az emlékeket? Talán azért, hogy a fiatalok sajnáljanak ben-

nünket: min estünk át? Netán tiszteljenek érte, vagy legalábbis elnézőbben kezeljenek? Vagy talán azért, hogy imitt-amott be-
leapplikáljunk egy-egy történetet, amelyből kitűnik, azért tettünk is valamit, mintegy példának állítva magunkat? Csakhogy miféle példa az, amelyet évtizedekig magunk is az emlékezet padlásán hagyunk porosodni? Történelmi tapasztalatátadásról is beszélünk, arról, hogy a fasizmus ismerete, pláne személyes hitelű emlékek alapján, mintegy felvértezi a mai generációt. De hát a nyilasok öldöklő tobzódása Budapesten mivel volna összevethető, amire egy fiatal ma és itt fel kellene készíteni? Melyek lehetnének azok a tanulságok, amelyeket a mára érvényesíteni lehetne elméleti absztrahálások vagy történelemírói analízisek nélkül, egyszerűen az élmény erejével?

Nem keresek kibúvókat, inkább vállalom. Legfeljebb azt teszem hozzá: volt né-

hány olyan élményem, amely sajtóságos, az időket jellemző csattanója miatt talán „elmegy”.

K. I. révén, akit még a munkaszolgálatból ismertem, 1944 november elején kapcsolatba kerültem Pesten az illegális kommunista ifjúmunkás mozgalommal, amely akkoriban már fegyveres akciókat szervezett. Előkészítésükhöz a többi között iratokra is szükség volt, katonai és hadiüzemi nyomtatványokra, igazolványúrlapokra és pecsétekre, amelyekkel a hamis iratokat el lehetett látni.

Betűszedő lévén a mesterségem, kifundáltam egy módszert, amellyel tetszés szerint, mindenféle szövegű körpecsétet elő lehetett állítani és tüéles lenyomatokat készíteni vele. Ilyen módon készített iratokkal — miután megszöktem állomáshelyemről, Magyaróvárról, és feljöttem a fővárosba, előléptettem magamat a IX. kisegítő munkaszolgálat zászlóalj munkaszolgálatosából a II. gépkocsizó zászlóalj tisztjelöltjévé. Egyenruhát, frontszolgálatos sildes sapkát, pisztolyt, kardot szereztem és hadapródörmesterként „új” életet kezdtem.

K. I. alig ismert meg első randevúmon, annyira elváltoztatta külsőmet az uniformis; de ahogy felocsúdott a meglepetésből, az az ötlete támadt, hogy nemcsak a pecsétek készítésében, hanem nyomtatványok, úrlapok beszerzésében is segítségükre lehetnék; ebben az öltözetben elmehetnék a Pallas Rt. katonai nyomtatványelosztójába, és vételezhetnék zsoldkönyvet, szabadságos- és menetleveleket, mindenekelőtt pedig hadiüzemi személyi igazolványokat. (Ugyanis ez volt az egyetlen igazolvány, amellyel civilek — úgy-ahogy — kijátszhatták a katonaszökevényekre és más bujkálókra vadászó nyilasokat. Az igazolvány úrlapja is rendkívüli értéknek számított. Hallottam esetekről, amikor emberek az életüket kockáztatva betörték a hadiüzemi parancsnok irodájába, hogy egyetlen ilyen papírt szerezzenek.)

Elfogadtam a megbízatást. Készítettem egy szolgálati jegyet, és másnap elmentem a Rózsa utcába, beálltam a sorba a nyomtatványkiadó ablaka előtt. A tisztviselőnő minden további nélkül kiszignálta és leszámlázta a katonai úrlapokat (fillérekbe került az aktatáskára való rakomány), csak akkor állt meg, amikor a hadiüzemi igazolványok tételéhez ért. „Ezt mi nem tartjuk — mondta — Ezt a százados úrnál kapja, megadom, hogy hol.” S felírt egy nevet meg egy címet; mindkettőt elfelejtettem azóta; csak arra emlékszem, hogy a cím az akkori Horthy Miklós körtér közelében volt, a mai Bartók Béla út valamelyik mellékutcájában. Valami csapda-e ez — ötlött eszembe —, vagy a hadiüzemi igazolványokra érvényes, különleges biztonsági rendszabály? De nem kérdezősködtem. Zuglói lakásomra vittem a „zsákmányt”, ott újabb szolgálati jegyet készítettem, és felkerekedtem Budára.

Gyanakvásom csak erősödött, amikor betértem a megadott utcába; villák, családi házak apró előkertcsékkkel, néhány egyemeletes, többlakásos épület. Mit keres egy ilyen jellegzetes lakóegyedben egy

katonai nyomtatványelosztó? Megkerestem a házat: emeletes épület volt, az utca felőli földszinten kis szabóműhely, bementem a lépcsőházba, de sehol sem láttam feliratot, amely nyomtatványelosztóra utalt volna. Benyitottam a műhelybe, hátha a kisasszony elírta a házsámot és útbaigazítanak. „Hadiipari nyomtatványok? Itt?” — csodálkoztak rám. Mutattam a cédulát a névvel és a címmel. „Ja, a százados urat keresi! Az itt lakik az első emeleten. Tessék csak felmenni, biztosan otthon van.” Hát ez meg micsoda? Magánlakásban osztyák a hivatalos nyomtatványokat? Hogyhogy? Mi ez? De hát tétovázni nem lehet, azzal csak felhívom magamra a figyelmet. Meg aztán az egész környék s a ház is olyan békés. Ha rendhagyó eset történt volna a közelmúltban, nem ilyen gyanútlanul igazítanának útba.

Felmegyek az emeletre; a lakás ajtaja és egyik ablaka kis gangra nyílik; de miért van leeresztve az ablakon a redőny? És miért ég a villany az előszobában világos nappal? A helyzet egyre érthetlenebb, de most már a kíváncsiság se enged el. Becsöngetek. Nyílik az ajtó, előttem áll egy katonatiszt; zubbonya nincs begombolva, érthető: így komótosabb, és utóvégre is idehaza van. Természetesen vigyázzba vágom magam, tisztelgek: „Százados úr... alázatosan jelentem...” és mondom a szöveget. Ötven év körüli ember lehet, nálam alacsonyabb, első pillantásra semmi különös nem tudok rajta felfedezni. Igaz, ha izgatott az ember, rossz megfigyelő. (Az is természetes, hogy „szervusz fiam”-mal köszönt.)

Aztán valami váratlan történik. A százados úr ugyanis felemeli mindkét kezét, ráteszi a vállamra és elkezd előbb a hajtókámon, majd a karomon a rang- és fegyvernemjelzéseket tapogatni... Csak most veszem észre rajta a fekete szemüveget: de hiszen ez az ember vak! Az egyetlen, amit ügyfeleinél így ellenőrizni tud; az egyenruha jelzései. Miután megállapította, hogy azok megfelelnek annak, ahogy bejelentkeztem, beint a szobába. A szolgálati jegyet már a kezébe se veszi, én közlöm, hány nyomtatványra szól az igénylés, aztán én veszem le az úrlapkötegeket a polcra, magamnak kell kiállítani a számlát is, fizetek... Szótlan ember, nem beszélget, nem kérdez, csak a legszükségesebbeket közli; a pénzt, minthogy érmeikkel fizetek, leszámolja és az egyik fiókba teszi. El vagyok bocsátva. Még egyszer haptákba vágom magam, engedélyt kérek az eltávozásra, szalutálok is (minek?), de hát túl rövid az idő, semminthogy a helyzet egészében tudatosodjon bennem...

Sohasem mentem vissza oda, sohasem tudtam meg a dolog hátterét. A fronton vesztette el a szeme világát? A rokkantnyugdíj kiegészítésére adták neki ezt a tisztelet, szerény „mellékes” keresetnek? Feltehető. Csak azt tudom, hogy a legkeresettebb „flepniket” — ahogy akkoriban az igazolványokat neveztük — világtalan emberre bízták, aki nemcsak ellenőrizni nem tudta, hogy a megrendelések hitelesek és szabályszerűek-e, hanem még elolvasni sem tudta őket...

Apámat elhurcolták a nyilasok Gödre, egy Ilka-major nevű uradalomba, hogy árkot ásson a főváros védelmére. Arra sem volt alkalma, hogy a legszükségesebb holmit magával vigye. Kétségbeesett lapot írt; beteg, gyógyszerre, ruhaneműre volna szüksége; a szabályzat szerint lehet csomagot átadni, de valakinek ki kellene vinni a helyszínre. Összekészítettünk mindent; két kis kofferre valót, én meg elindultam valakit keresni, akinek jobb papírjai vannak, mint nekem, és kiszállítaná a holmit. Azért is másnak kellett volna kimenni, nem nekem, mert hamis papírjaim a saját nevemre szóltak, az meg azonos volt az apáméval. És hogyan magyarázom meg, hogy én karpaszományos hadapród őrmester vagyok, az apám pedig karszalagos munkaszolgálatos, akit „csillagos” házból hoztak ide? Hirtelenjében senkit sem találtam, aki vállalta volna a megbízatást, várni meg nem lehetett. Felültem hát a vonatra, a két kofferrel (bár nem volt nagyon ildomos egy hadapródnak cipekedni, csakhát csicskásom nem volt), és kiutaztam Gödre. Az állomásról gyalogszerrel indultam neki a majornak. Szerencsém volt; egy német Wehrmacht-tiszt invitált a homokfutójára, nem kellett sokáig gyalogolnom. A Margit-híd felrobbantása felől érdeklődött, minthogy Pestről jöttem. Mondtam, erről alighanem ők, a németek többet tudnak, hisz, ha jól tudom, ők aknázták alá... De hiszen nekik nem állhatott érdekükben — mondta. Közben a majorsághoz érkezünk, megköszöntem a fuvart; magamban az „entrée”-t is. Talán segít valamit, hogy „nagy szövetségesünk” szállított házhoz.

Középkorú katona állt őrségben a földút mellett; kapu, kerítés arra nem volt. Mondtam jövetelem célját — és azon a hangon, ahogy a tiszturaktól hallottam —, felszólítottam, hogy kíséreljen a parancsnokhoz. A katona azonban nem engedelmeskedett, odahajolt hozzám és azt mondta: „Ne tessék, hadapród úr, ne tessék itt átadni semmiféle csomagot. Nem lesz jó vége, nekem elhiheti. Az intéző úr... a százados úr egyébként ott van — a gazdatiszti iroda kis épületére mutatott, ahol egy bricsesz nadrágos férfi és egy 16—17 éves fiú állt —, azt a gyereket abrichtolja, az is csomagot hozott... Inkább tessék visszafordulni, most még nem vette észre.” Nem engedtem a rábeszélésnek.

A játszából, amelyet azzal vállaltam, hogy felvettem azt az egyenruhát, nem lehetett kiszállni. Kiutat csak abban láttam, hogy va banque-módon keresztüljütközök. A bujkálást, az eliszkolást, a fal mellé húzódaást nem tartottam alternatívának, az a biztos pusztulás...

Egy Füst Milán-sor volt akkoriban az irányelvem vagy jelszavam: „Én futni nem fogok!” De ahogy közeledtem a századoshoz, mi tagadás, nem voltam már ebben olyan biztos. „Piszkos csürhe, alávaló bítangok, szemét népség” — körülbelül ebben a hangnemben ordított a megszeppent sráccal, aki hamarosan jobbnak látta, ha kis csomagjával elkotródik.

Felém fordult, s mint aki örül, hogy mindjárt el is panaszolhatja a vele egyívásúnak, mi ingerelte így fel, elkezdte ma-

gyarázni, hogy az ilyen sehonnai csirkefogóknak nincs más gondjuk, mint a bűdös zsidóknak csomagokat hordani... — Mit szólsz hozzá? — Minthogy nem volt egyenruhában, nem kellett pontosan betartanom a formáságokat. Nem jelentkeztem le szabályosan, csak annyit mondtam: — Úgy tudom, százados úr, hogy a munkaszolgálatosoknak szabad csomagot átadni... — Mit beszélsz? Mi az? Talán te is? — Akkor vette észre a két kis bőröndöt.

Ami ezután következett, hosszú lenne reprodukálni, csak a lényegét mondom el. Miután megbizonyosodott, hogy valóban úgy van, ahogy sejtette, leszögezte, hogy a magyar honvédség szégyene vagyok, hazaáruló, aki ahelyett, hogy a fronton védené a hazát, az ellenséggel cimborál. Közölte velem, hogy ő nem foglalkozik ezzel a piszkos ügygel, kihívja a nyilas pártszolgálatosokat Gödről, azok tegnap is elintézték három gazembert. Ezzel beparancsolt az irodájába, odarendelte az őrt az iroda ajtaja elé; az ajtót kulcsra zárta, a kulcsot zsebre tette. Leültetett az íróasztalra elé, ő mögötte foglalt helyet. Elvette a zsoldkönyvem, átlapozta, betette a fiókba, és már indult volna a telefonhoz...

Körülnéztem. Minden ablakon rács, az ajtó zárva, nincs menekvés. Egyetlen eszközöm maradt, a revolverem. Igaz, nem volt csőre töltve, de ha elég gyors vagyok, egy rántás és máris sakkban tartom; kinyitatom vele az ajtót, kimegyek és rázárom. Az őrral majd csak boldogulok. Ha meg nem enged ki, lelövöm ezt a frátert... Csakhogy ellenfelem, enyhén szólva, rutinosabb volt nálam. Azonnal észrevette, hogy a pisztolytáska felé nyúlok, és máris ott volt a kezében a saját pisztolya, amelyet a nyitott fiókból vett elő. Mire feléje emeltem a fegyvert — gondolom, megtöltve már rám szegezte az övét. Ő persze nem tudta, hogy az enyém nincs csőre töltve. Egy pillanatig egymásra foggott fegyverrel ültünk. Én nem tudtam volna, ő meg nem mert lőni, hisz ha előbb lő is, nem lehetett biztos abban, hogy nem marad-e elég erőm a ravasz meghúzásához. És akkor neki is vége. Láttam: az én pozícióm a gyengébb; ezért azt mondtam: — Százados úr, tegyük le a fegyvereket. És — igazi slemil módjára — le is tettem a pisztolyt magam elé az asztalra. — Helyes — mondta ő, rátette a maga pisztolyát az enyémre, megfogta mindkettőt és betette a fiókjába... Most már pisztolyom se volt. Mindennek vége. Újra fel akart kelní, hogy megy telefonálni.

Tudom — hisz túléltem —, a történet hihetetlennek tűnik. A folytatás azonban még hihetlenebb. Ugyanis öt perccel később az őr átkísérte az apámat a táborból — iszonyatosan legyengült állapotban volt —, átadhattam neki a csomagokat, a százados úr megígérte, hogy gondját fogja viselni (viselte is!), megmutatja az orvosnak, könnyebb munkára osztja be.

Miután apám az őrral együtt eltávozott, visszaadta a revolveremet, a zsoldkönyvem, majd hosszú szívélyes kézrázással utamra bocsátott. Mi történt? Annyi történt, hogy rá tudtam venni — mint kasztribelit —, mint tisztet a tisztjelölt — hallgassa meg az életem „történetét”, amit

Pest és Göd között a vonaton gondoltam ki, ha netalántán olyan helyzetbe kerülnék, hogy kitűnne apám és a magam családi nevének azonosságá.

Ez pedig a következő, szívszorító sztori volt: talált gyerek vagyok, apám magához vett, örökbe fogadott, felnevelt, iskoláztatott, egyetemre járatott (mellesleg: sohasem jártam egyetemre), neki köszönhetem, hogy ma karpaszományos vagyok, holnap a magyar honvédtiszti egyenruhát viselhetem. Nagy vallomásumat pedig azzal a patetikus kérdéssel zártam: Százados úr! Ha ön hozzám hasonló helyzetben lenne, nem vállalta volna-e ön is, hogy ennek az embernek kihozzon két csomagot? Ez a szentimentális történet teljesen levette a lábáról, majdhogynem könnyekre fakadt. — Miért nem mondtad mindjárt, fiam? — rimázkodott szinte. Elérzékenyülésében azt sem tudta, hova legyen.

Nehéz ezután már csak az volt, hogyan tudassam apámmal, hogy megtagadtam vérbeli rokonságunkat. De erre is adódott lehetőség. Mikor láttam, hogy közeledik, eléje mentem, átötlettem a vállát, és miközben betámogattam a helyiségbe, azt mondtam: „Látja, százados úr, ez az a drága ember, aki...” És elmondtam röviden ugyanazt. Apám áruklódó reakciójától egyébként nem kellett volna tartani: végtelenül elesett volt, alig tudott szólni. Szerencsére a gyógyszerek meg a gondoskodás segítettek rajta, néhány nap múlva annyira magához tért, hogy a saját erejéből fel tudott szökni Pestre. Tán mondanom sem kell: őt is egyenruhába bújtattuk. Egy januári reggelen főhadnagyként és hadapród őrmesterként értek bennünket Zuglóbán a szovjet katonák, egy szétlőtt ház első emeletén. Mit kerteljek? Velük nehezebb volt elfogadtatni az igazságot, mint a századossal a mesét. Gondolom, mesének hitték azt, amit apám nem éppen gyakorlott orosz tudásával előadott, pedig igaz volt. Végül is ránk hagyták; más dolguk volt: a vasúti töltésen túl, a Városligetben még állt a harc a németekkel meg egy magyar tábori csendőralakulattal.

Elmondok még egy epizódot. Nem tartalmaz sem több, sem kevesebb „történelmi” tapasztalatot, mint az előbbi kettő, csak kicsit kedélyesebb eseményről szól. Csupán attól szorul össze a torkom, ha visszaemlékszem rá, hogy társam e kalandban unokaöcsém, Rényi Alfréd volt, aki ötvenéves sem volt, amikor a rák elvitte.

A történet idején, persze, sokkal fiatalabb volt, 23 éves. Hozzám hasonlóan ő is beöltözött katonának, méghozzá bakának. Valami éktelenül hosszú posztóköpenyt szerzett, amely majdnem a földig ért. Sűrű bajuszt növesztett, kicsit kiálló pofacsontjával amolyan mokány, kun parasztnak vélhette az ember, csak a szemüvege nem pásszolt egészen a küllemhez. De remekül játszotta a szerepét, s a természetében is volt valami kedves bumfordiság; senki sem gondolta róla, hogy néhány évvel később a Magyar Tudományos Akadémia tagja, a matematikai tudományok nemzetközileg ismert professzora lesz.

A dolog úgy kezdődött, hogy Buba (így hívta szinte mindenki) valahonnan szerzett egy talicskát, olyat, amelyet az utcaseprők használnak. Hogy minek, azt már nem tudom. Mindenesetre a talicska adta az ötletet, hogy elmehetnének kenyeret vételezni a Hernád utcai pékségbe. Ez már december közepe táján lehetett, amikor egyre nehezebb volt ennivalóhoz jutni. Több emberről kellett gondoskodnunk, Bubának különösképpen, köztük imádott tanáráról, Fejér Lipótról, a század nagy magyar tudósáról.

Elkészítettem a szükséges szolgálati jegyet, annak rendje és módja szerint, és elindultunk. Én mentem elől, ahogyan az egy hadapród őrmesterhez illik, Buba a talicskával, tisztos távolságban mögöttem. Jánosnak szólítottam az akció közben, és persze tegeztem, míg ő feszesen hadapród úrnak nevezett, megadva a kellő tiszteletet... Csakhogy alig bírtuk visszafojtani a nevetést; neki röhöghetnekje támadt az én hetyke tisztis eleganciám láttán, belőlem meg minduntalan kipukkadt a nevetés, olyan komikus volt abban a lötyögő, földig érő tábori köpenyben.

A pékség előtt azonban megkomolyodtunk. Legalább kétszáz fős tömeg ostromolta az üzletet. Hogy fogunk ide bejutni, illetve hogyan lehet majd innen mielőbb újra eltűnni? Szerencsénkre a ház előtt őrt álló katona észrevett bennünket, s az ő segítségével sikerült a kapualjon át, egy mellékajton bekerülni az üzletbe. Harminc kiló kenyérre szólt a megrendelés, soron kívül meg is kaptuk volna, de éppen kifogyott a készlet, meg kellett várni a következő sütit. Vagy fél órán át szorongtunk a helyiségben, mire kiadták a kenyeret.

Közben odakint, az utcán kritikussá vált a helyzet; a tömeg legalább a háromszorosára nőtt, és úgy nyomakodott, hogy szinte kilátástalannak látszott ezzel az ormótlan talicskával átvergődni rajta. Pedig a szolgálatkész katona megpróbálta oldalra nyomni az embereket, kiabált, hogy engedjenek utat, de a tömeg nem mozdult; az elől állók még hátráltak volna, de a mögöttük állók nem engedték őket. A katona egyre idegesebb lett — csak nem tűri, hogy ezek a civilek akadályozzák a honvédséget —, a tehetetlensége is felingerelte, végül lekapta a puskáját válláról — és a levegőbe lött.

Csak ez hiányzott! Még tömeghisztériát kelt ez itt buzgalmában! Kaptam utána, de az első lövés már eldőrdült. Ráparancsoltam, hogy hagyja abba. Az utcán azonban így is megdermedt a levegő. A tömeg hátrahőkölt és kettényílt: szabad volt az út. Buba elől tolt a talicskát, én meg mögöttem. Mondanom sem kell: mindenki bennünket figyelt, mint egy parádén, úgy vonultunk a sorfal között, a helyzet komolyságához illő képet vágva... Csak a következő sarokig bírjuk, hogy el ne nevéssük magunkat. Tovább valóban nem bírtuk, de ott már senki nem figyelt ránk.

Mint előljáróban már jeleztem: magam iránti gyanakvással vállalkoztam az emlékirói szerepre. Utólag ez a gyanú csak meg erősödött bennem.

4/1